

ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΩΤΙΚΑ

Πρόσωπα, γεγονότα, εικόνες, ιστορία, λαογραφία, λογοτεχνία

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΑΣ



- Οι αιτήσεις 72 Καρπενησιωτισσών να εγγραφούν για πρώτη φορά στους εκλογικούς καταλόγους το 1949
- Πώς το λένε στον τόπο μας; Οι οδηγίες του Μανώλη Τριανταφυλλίδη στον δάσκαλο Στέφανο Καραγεώργο να συμβάλλει σε έρευνα το 1915
 - Η ελληνοποίηση του Τύρνου. Με μια fast track διαδικασία το 1950 εγκαταλείφθηκε το όνομα, παρότι μετρούσε πολλούς αιώνες ζωής!
- Τα Μηλόσελλα και οι Χατζόπουλοι. Πως πέρασαν οι μικρές ιδιοκτησίες των χωρικών στον προύχοντα του Καρπενησίου και στους γιούς του
- Μια μέρα στα Κουμάσια με παρέα τους νομικούς του Καρπενησίου. Δικαστές, εισαγγελείς και καρπενησιώτες δικηγόροι μετά συζύγων το 1926

Η ελληνοποίηση του Τύρνου

Με μια fast track διαδικασία το 1950, επίσημα πλέον,
ο οικισμός Τύρνος μετατράπηκε σε Τόρνος, παρότι το όνομα
Τύρνος μετράει πολλούς αιώνες ζωής!

Γιάννης Γιαννόπουλος
Ιστορικός

Μα είναι ανεκτόν, διά το όνομα του Θεού και των Θεών,
ο Σωκράτης και ο Αριστείδης να είναι από το Μπραχάμι,
ο Θεμιστοκλής από το Λιόπεσι και
ο Θρασύβουλος από το Κοκοτσίνι.
Δημήτριος Καμπούρογλου, *Τοπωνυμικά παράδοξα*,
Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1920.

Η αλλαγή των τοπωνυμίων δεν είναι αρρώστια
στον τόπο μας [...] Είναι ένα από τα πολυάριθμα
συμπτώματα μιας γενικής και βαριάς αρρώστιας.

Κ.Θ. Δημαράς, «Περί μετονομασιών»,
Το Βήμα, Αθήνα 15 Ιουλίου 1955.

Αυτό το μελέτημα για την προέλευση του ονόματος του οικισμού Τόρνος, που βρίσκεται στο νότιο άκρο της Ευρυτανίας, προέκυψε από τη στιγμή που ο καταγόμενος από τον Τόρνο Νίκος Μάρκος με ιδιαίτερη επιμέλεια και ζωηρό ενδιαφέρον συγκέντρωσε έναν αριθμό γραπτών τεκμηρίων, στα οποία αναφέρεται ως Τόρνος ο οικισμός έναν ολόκληρο αιώνα πριν επισήμως μετονομαστεί από Τύρνος σε Τόρνος. Τα κείμενα αυτά μου έθεσε υπόψη φωτοτυπημένα και δεν έχω κανένα λόγο να μην τα θεωρήσω ως αξιόπιστα. Αυτά είναι: α) Απόφαση του Ειρηνοδικείου Αρακυνθίων κατά εναγομένου κατοίκου Τόρνου Προυσού της 18ης Νοεμβρίου 1899, β) προικοσύμφωνο της 15ης Μαΐου 1904, το οποίο συντάχθηκε και υπογράφηκε στο συμβολαιογραφείο Προυσού, γ) απόφαση εκκλησιαστικού συμβουλίου «του εν Τόρνω ιερού ναού Αγία Τριάς» της 29ης Μαΐου 1917, δ) άλλο επιγραφόμενο «Ταμείον καθημερινόν διαχειρίσεως του εν Τόρνω ιερού ναού Αγία Τριάς», 1ης Απριλίου 1939», ε) «Μητρώνον Αρρένων

της Κοινότητας Τόρνου: Περιλαμβάνει τους γεννηθέντας άρρενας από του έτους 1850 έως και 1924» [εξώφυλλο], στ) «Μητρώον Αρρένων της Κοινότητας Τόρνου καταρτισθέν εν έτει 1931: γεννηθέντες κατά το έτος 1859» [εσωτερική σελίδα]. Δύο άλλα, που δεν είναι έγγραφα, δεν τα αναφέρω για λόγους τυπικούς.

Στην αρχαιότητα η λέξη σήμαινε: «τόρνος, ό (τείρω), εργαλείο του ξυλουργού για τη δημιουργία κύκλου, διαβήτη, σε Θέογν[η], Ηρόδ[οτο], Ευρ[ίπιδη]» (βλ. Liddell & Scott, *Επιτομή*, στη λέξη). Ενώ στη νέα ελληνική: «τόρνος ο [tórnos] εργαλειομηχανή που δίνει σε ένα κομμάτι από ξύλο ή σίδερο λεία και καμπύλη επιφάνεια. || Ο αγγειοπλάστης δουλεύει στον τόρνο. [αρχ. τόρνος]» (Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, στη λέξη). Βλ. τα δύο παραπάνω λεξικά και στο διαδίκτυο.

Ο Νίκος Μάρκος, έχοντας στα χέρια του αυτά τα κείμενα που αποτελούν και κατά τη δική μου γνώμη, επαρκή τεκμήρια, διατύπωσε το εύλογο ερώτημα, αν ο οικισμός εσφαλμένα εμφανίζεται ως Τύρνος (Γιαννόπουλος, σ. 413, 417 και 508). Εξάλλου, και σε μια εγγραφή της Ε.Ε.Τ.Α.Α.> μεταβολές στην Τ.Α.> διοικητικές μεταβολές οικισμών> Τόρνος, στην οικεία θέση, σημειώνεται η 16-10-1940, ημέρα της απογραφής εκείνου του έτους, και τα εξής: «Το όνομα του οικισμού προήλθε από τη διόρθωση του ονόματος του οικισμού Τύρνος». Σχεδόν πανομοιότυπη, ίδιας προέλευσης και αντιμετώπισης, και η εξής διατύπωση: «16/10/1940 Η κοινότητα προήλθε από τη διόρθωση του ονόματος της Κοινότητας Τόρνου» (Σκολαρίκος, τ. 2, στη λέξη Τόρνος). Αλλά τι σημαίνει «προήλθε από διόρθωση»; Το ο της παραλήγουσας το 1907, το 1912, το 1920, το 1928 και το 1940, όπως θα δούμε, το αντέγραφαν από ένα χειρόγραφο, στο οποίο είχε γραφεί απρόσεκτα; Ήταν ένα ο που δεν είχε «κλείσει» και έμοιαζε με υ; Επομένως το όλο πρόβλημα δεν ήταν παρά ένα απλό λάθος αντιγραφής ή έστω ένα λάθος τυπογραφικό; Το όνομα Τόρνος υπήρχε από παλιά; Πόσο παλιά, από την αρχαιότητα; Το σημαντικό, ωστόσο, στην παραπάνω εγγραφή είναι άλλο: Ενώ όλες οι άλλες διοικητικές μεταβολές παραπέμπουν σε διατάγματα, δημοσιευμένα σε συγκεκριμένα ΦΕΚ (Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως), εδώ αναγράφεται μόνο η ημερομηνία της απογραφής εκείνου του έτους, η 16-10-1940. Όπως θα δειχθεί οι συντάκτες αυτής της εγγραφής στηρίχτηκαν σε μεταγενέστερο κείμενο, το οποίο συνδέεται άμεσα με την απογραφή του 1940, όπως και η λέξη “διόρθωση”. Πρόκειται όμως πράγματι για διόρθωση σφάλματος ή για μια λέξη που αναπαράγει, χωρίς να προδίδει τη διατύπωση εκείνων που είχαν σχέση τη δεδομένη στιγμή με την “ίντριγκα” (γαλλ. intrigue, βλ. Larousse, στη λέξη) των μετονομασιών;

Μήπως ακόμη και το όνομα Τόρνος, που απαντά τόσο ξεκάθαρα στα

κείμενα που συγκέντρωσε ο Νίκος Μάρκος ήταν από πολύ παλαιότερα σε χρήση λαθραία, χωρίς να κριθεί καταδικαστέα, κολάσιμη από τον νόμο, δεν ήταν δηλαδή, όπως θα φανεί, επίσημη;

Για να μετονομαστεί ένας οικισμός ακολουθείται ορισμένη διαδικασία. Για τη μετονομασία, π.χ., της Οιχαλίας σε Καρπενήσι το 1837, ο γραμματέας του Κράτους (: υπουργός) επί των Εσωτερικών Γεώργιος Γλαράκης εισηγήθηκε στον βασιλέα υπέρ της μετονομασίας, αναφέροντας ότι αυτό το αίτημα περιέχεται σε πράξη που εξέδωσε το συμβούλιο του δήμου των Οιχαλίων (περισσότερα, Γιαννόπουλος, σ. 354).

Ως τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα μετονομασίες οικισμών έγιναν ελάχιστες. Ως το 1909 άλλαξαν όνομα μόνο 23 (Ζουρόπουλος). Με το β.δ. «Περί συστάσεως επιτροπείας προς μελέτην των τοπωνυμίων της Ελλάδος και εξακρίβωσιν του ιστορικού λόγου αυτών» της 31-5-1909, στην εισηγητική έκθεση τονίζονταν: «χρεία πρωτίστως συστηματικής επιστημονικής μελέτης προς εξακρίβωσιν της ορθής εκφοράς, του ιστορικού λόγου και της σημασίας πασών των φερομένων νυν τοπωνυμίων» (ΦΕΚ 125Α/8-6-1909, σ. 548)¹. Με την προσάρτηση “των νέων χωρών” από το 1912 κρίθηκε πλέον ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να μην υπάρξει άλλη καθυστέρηση. Το 1912 τα δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια μπορούσαν να λαμβάνουν σχεδόν μη ανακλητές αποφάσεις μετονομασίας, αλλά από το 1915 όφειλαν να υποβάλλουν τις προτάσεις τους, να γνωμοδοτεί αρμόδιο συμβούλιο και το υπουργείο των Εσωτερικών να αποφασίζει για κάθε νέο όνομα (Γιαννόπουλος, σ. 343, όπου αναφέρονται και οι σχετικοί νόμοι).

Την τριετία 1926-1928, κατά την οποία ενεργήθηκαν 2.479² μετονομασίες οικισμών, οι περισσότερες το 1928, θα ανέμενε κανείς ότι μία από αυτές θα ήταν και του Τύρνου. Αλλά ως τότε, καθώς ο Τύρνος ήταν συνοικισμός της κοινότητας Προυσού, αν οι κάτοικοι το επιδίωξαν, το κοινοτικό συμβούλιο μπορεί να αδράνησε, να μην κίνησε τη διαδικασία της μετονομασίας. Από το 1828, που ο Τύρνος πλέον αποτέλεσε ξεχωριστή κοινότητα, το κοινοτικό συμβούλιό της θα περίμενε κανείς να αποφασίσει παμφηφεί και να προτείνει αρμοδίως -αυτό εύκολα μπορεί να το εικάσει κανείς- τη μετονομασία του οικισμού. Ωστόσο, στη σελίδα της ΕΕΤΑΑ με τον τίτλο «ΦΕΚ διοικητικών μεταβολών στην Τ.Α.»³ όλων των ετών από το 1833 ως το 2021, όπου και αποφάσεις μετονομασιών, παραδόξως, για τον Τύρνο / Τόρνο δεν υπάρχει καμιά σχετική απόφαση.

1 <file:///C:/Users/User/Desktop/FEK-1909-Tefxos%20A-00125-download ed%20-26_10_2022.pdf>

2 Βαγιακάκος, σ. 41.

3 <https://www.eetaa.gr/metaboles/fek_year.php>

Παρ' όσα παραπάνω εκτέθηκαν θα επιχειρηθεί και μια περαιτέρω διερεύνηση του θέματος. Στο βιβλίο Γιάννης Γιαννόπουλος, *Η Ευρυτανία*, σ. 514, δημοσιεύεται κατάλογος με τους οικισμούς του ναχιγιέ Κραβάρων. Για τη σύνταξή του βασισθήκαμε κυρίως στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1521, όπως και σε άλλα κατάστιχα εκείνων των χρόνων. Σήμερα υπάγονται στην περιφερειακή ενότητα Ευρυτανίας, στον έναν από τους δύο δήμους της, του Καρπενησίου, και βρίσκονται στο νότιο άκρο του, κοντά στον γειτονικό παλιά ναχιγιέ, προεπαναστατικά καζά, Κραβάρων, σήμερα δήμο Ναυπακτίας, δύο οικισμοί, οι οποίοι ανήκαν τον 16ο αιώνα στον παραπάνω ναχιγιέ Κραβάρων. Αυτοί οι οικισμοί είναι ο Τύρνος, όπως ονομάζεται στην πρώτη πεντηκονταετία του 20ού αιώνα, βλ. σχετικά παρακάτω, και ΒΑ του Τύρνου η Άμπλιανη, σε μεγάλη απόσταση από αυτόν. Η Άμπλιανη είναι πιο μακριά και ο Τόρνος πιο κοντά στο σύνορο Ευρυτανίας - Ναυπακτίας.

Αναλυτικά, τα πράγματα έχουν ως εξής: Σε οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1521 εμφανίζονται η Άμπλιανη ως Amlani και ο Τόρνος σε δύο κατάστιχα, το ένα επί Σουλεϊμάν Α' (1520-1566) και το άλλο του 1569, ως Tirnoz/Tirnova. Βλ. *Vilâyet-i Rûm-ili defterleri (920-937 / 1514-1530 και Rumeli eyaleti (1514-1550)*. Σημειώνεται από τον Τούρκο μελετητή και εκδότη ότι το Tirnova είναι μια άλλη μορφή του Tirnoz. Βλ. *Vilâyet-i Rûm-ili defterleri*, σ. 193 και σημ. 1505: «karye-i Tirnoz nâmi diğer Tirnova şeklinde dir». Και οι δύο αυτοί οικισμοί υπάγονταν από το 1521, στον ναχιγιέ Κραβάρων του καζά Καρπενησίου του σαντζακίου ή λιβά Τρικάλων / Karavari n[ahiyesi], Kerpiniş k[a]z[ası], Tırhala l[ivasi]. Ζητούμενο είναι να δειχθεί, αν οι δύο οικισμοί με τα παραπάνω ονόματα εξακολούθησαν να υπάρχουν ως τον 19ο και τον 20ό αιώνα.

Τον 19ο αιώνα η Άμπλιανη, προεπαναστατικά είναι οικισμός του ναχιγιέ Βλαχοχωριών του καζά Καρπενησίου (Pouqueville, τ. 4, σ. 21 σημ. 21). Από το 1836 ως το 1912 υπάγεται στον δήμο Ευρυτάνων και παρά τις μετονομασίες του τον 20ό αιώνα διατηρεί το σλαβικής ετυμολογίας όνομα, για τον λόγο που ήδη έχουμε εκθέσει (Γιαννόπουλος, σ. 401-402).

Ο οικισμός Tirnoz/Tirnova του 16ου αιώνα, αν και αρκούσε να μεταγράφεται στην ελληνική ως Τίρνος, πάντοτε απαντά ως Τύρνος. Αλλά είναι πράγματι ο Tirnoz του 16ου αιώνα ο ίδιος με τον οικισμό που απαντά για κάποιο λόγο άλλοτε ως Τύρνος και άλλοτε ως Τόρνος από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα;

Η απάντηση, νομίζουμε, προκύπτει αβίαστα χωρίς κενά και πιθανολογήματα από τα εξής:

α) Ο Τύρνος στην απογραφή του 1907 είναι ο δωδέκατος οικισμός του

δήμου Αρακυνθίων με 211 κατοίκους. Βλ. το β.δ. της 16-1-1908 «Περί κυρώσεως των αποτελεσμάτων της διενεργηθείσης τη 27-10-1907 γενικής απογραφής», ΦΕΚ 28Α/8-2-1908, σ. 73⁴. Ως τότε στις απογραφές του 1879, του 1889 και του 1896 οι οικισμοί του δήμου ήταν 11. Ο Τύρνος, αν και υπήρχε, δεν καταγραφόταν, γιατί γενικώς οι προσαρτημένοι σε μεγαλύτερους οικισμούς παραλείπονταν (βλ. παραπάνω στο πρώτο αναφερόμενο έγγραφο Μάρκου του 1899 τη διατύπωση «κατοίκου Τόρνου Προυσού»). Στην ίδια απογραφή, του 1907, δύο ομόριζοι οικισμοί, η Τύρνα με 501 κατοίκους είναι έδρα του δήμου Αιθίων στον νομό Τρικάλων και το Τύρναβον με 6,353 κατοίκους έδρα του ομώνυμου δήμου Τυρνάβου στον νομό Λάρισας.

β) Ο Τύρνος το 1912. Στο β.δ. «Περί προσαρτήσεως εις τον δήμον και τας κοινότητας του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας συνοικισμών του νομού τούτου», ΦΕΚ 261Α/31-6-1912, σ. 1521⁵, διαβάζουμε, «απεφασίσαμεν [...] όπως οι επόμενοι οικισμοί, μη αποτελούντες ιδίαν κοινότητα, αποτελέσωσι μέρος των εξής δήμων και κοινοτήτων [...]», και στη σ. 1522: «Οι συνοικισμοί Τύρνος και Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου της κοινότητος «Προυσός».

γ) Ο Τύρνος και το 1920 είναι συνοικισμός της κοινότητας Προυσού: Βλ. *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920: Πραγματικός πληθυσμός κυρωθείς διά του από 31 Αυγούστου 1921 β. διατάγματος*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1921, σ. 11: 66η [η κοινότητα] Προυσού, [οικισμοί:] 1 Προυσός, κάτοικοι 932, 2 Τύρνος 173, 3 Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου 33⁶.

δ) Ο Τύρνος το 1928, κάτοικοι 211, είναι μία, η 80ή, από τις σε αλφαβητική σειρά παρατιθέμενες 85 κοινότητες της επαρχίας Ευρυτανίας. Βλ. *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Πραγματικός πληθυσμός κυρωθείς διά του από 23 Νοεμβρίου 1928 διατάγματος*, Δευτέρα έκδοσις, περιέχουσα τας μέχρι τέλους του έτους 1934 διοικητικές μεταβολάς, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1936, σ. 12⁷.

Την προηγούμενη ημέρα της απογραφής είχε δημοσιευθεί το π.δ. «Περί μετονομασίας κοινοτήτων και οικισμών». Μετονομάστηκαν 22 οικισμοί της Ευρυτανίας, όχι όμως και ο Τύρνος (ΦΕΚ 81Α/14-5-1928, σ. 610-611).

ε) Ο οικισμός Τύρνος το 1940, κάτοικοι 222, είναι μία, η 80ή, από τις σε αλφαβητική σειρά παρατιθέμενες 86 κοινότητες της επαρχίας Ευ-

4 <https://www.eetaa.gr/metaboles/fek/1908/fek_28a_1908.pdf>

5 <https://www.eetaa.gr/metaboles/fek/1912/fek_261a1912.pdf>

6 <http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00016.pdf>

7 <https://www.eetaa.gr/metaboles/apogrfes/apogrfi_1928_2.pdf>

ρουτανίας. Βλ. *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*, κυρωθείς διά του από 28 Ιανουαρίου 1946 διατάγματος, σ. 14: «66 Τύρνου, [κάτοιχοι] 222», <http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00025.pdf>.

στ) Ο οικισμός Τύρνος σύμφωνα με νέα δημοσίευση της απογραφής του 1940 το έτος 1950 φέρει πλέον το όνομα Τόρνος και είναι μία, η 77η, από τις σε αλφαβητική σειρά παρατιθέμενες 86 κοινότητες της επαρχίας Ευρυτανίας. Βλ. *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940 [...]*, Έκδοσις περιέχουσα τα επίσημα ονόματα των διοικητικών υποδιαίρεσεων και των πόλεων και χωριών συμφώνως προς την εγκριθείσαν υπό του Συμβουλίου Τοπωνυμιών ορθήν γραφήν και εκφοράν, Εν Αθήναις, Εκ του εθνικού Τυπογραφείου, 1950, σ. 13: «77 [κοινότητα] Τόρνου, 1 [οικισμός] Τόρνος, ο, [κάτοιχοι] 222»⁸.

Διατρέξαμε όλα τα διατάγματα με μετονομασίες οικισμών από το 1920 ως το 1950 τα δημοσιευμένα σε ΦΕΚ (Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως). Σε κανένα δεν υπάρχει μετονομασία του οικισμού Τύρνος σε Τόρνος. Το 1950, στην τότε συγκυρία, σε εποχή που η χρήση της λόγιας γλώσσας ήταν εντελώς αδιαπραγμάτευτη, απλώς στην έκδοση αυτού του έτους υιοθετούνται, χωρίς να μετονομάζονται, «επίσημα ονόματα» «συμφώνως προς την εγκριθείσαν υπό του Συμβουλίου Τοπωνυμιών ορθήν γραφήν και εκφοράν». Από περισσότερους οικισμούς σημειώνουμε εκείνους που ασυζητητί για πρώτη φορά έχουν αυτή την ανοίκεια μορφή: Καστανέα από Καστανιά, Μαραθέα από Μαραθιά, Μεγαλοχώριον από Μεγάλο Χωριό, Μικροχώριον από Μικρό Χωριό, Νεραίδα από Νεράιδα, Ραπτόπουλον από Ραφτόπουλον, και έναν άλλο που δεν είναι σαφές αν εκφέρεται διαφορετικά το 1940, αλλά που βγάζει μάτι, τον οικισμό Χελιδών αντί του τόσο γνωστού πάντοτε ως Χελιδόνα (πρβλ. Γιαννόπουλος, σ. 345). Η τροπή του Τύρνου σε Τόρνο πέρασε ως διόρθωση της γραφής με υ. Έκριναν τα μέλη του συμβουλίου μετωνυμιών ότι δεν είναι η σωστή, ότι είναι εσφαλμένη, ότι η λέξη δεν είναι ορθογραφημένη. Διόρθωσαν ένα «λάθος», αν και κάποιοι είχαν πλήρη γνώση -όλοι ήξεραν- ότι αυτό που έκαναν ήταν μετονομασία. Όλοι πήραν μέρος στην ίντριγκα. Έτσι απλά από αυτό το έτος 1950, όχι από άλλο προηγούμε-

8 <> Το Συμβούλιο Τοπωνυμιών πράγματι πριν από τη νέα δημοσίευση το 1950 της απογραφής του 1940 φέρεται, όπως προκύπτει από έρευνά μας στο διαδίκτυο, ότι είχε συνέλθει και διατυπώσει γνώμη για μετονομασίες / μετωνυμίες οικισμών το 1949 στις συνεδρίες της 12-5, 1-6, 22-6, 28-9, 29-9, 5-10, 19-10, 31-10, 2-11, 19-12, ή και σε συνεδρίες άλλων ημερομηνιών που δεν εντοπίσαμε. Απομένει να ευρεθεί στα επιμελώς φυλασσόμενα αρχεία του Υπουργείου Εσωτερικών το σχετικό Βιβλίο Πράξεων του Συμβουλίου, ή τα περισσότερα του ενός. Η εύρεσή τους θα διευκολύνει την έρευνα.

νο, επίσημα πλέον ο οικισμός Τύρνος τράπηκε σε Τόρνος.

Ενδιαφέρουσα είναι μια πέντε χρόνια πριν από το 1950 υπουργική απόφαση, της 23 Ιουνίου 1945, «Περί συγκροτήσεως Συμβουλίου Τοπωνυμιών» (ΦΕΚ 95B/4-7-1945), την οποία υπογράφει ο τότε υπουργός των Εσωτερικών Κ. Τσάτσος. Το εξαμελές συμβούλιο συντίθεται από τον γενικό γραμματέα του Υπουργείου, τον διευθυντή και τον τμηματάρχη Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ έπονται, ως τέταρτο και πέμπτο μέλος οι καθηγητές Φαίδων Κουκουλές και Νικόλαος Βέης, ως έκτο και τελευταίο ο φερόμενος ως συνταξιούχος εκπαιδευτικός Αχιλλέας Τζάρτζανος. Η σειρά δεν στερείται νοήματος. Δεν είναι η στιγμή για να σχολιάσουμε τη *raison d'état*. Και στην πρόσφατη εμπεριστατωμένη εγκύκλιο του υπουργείου Εσωτερικών της 24-9-2021 η συγκρότηση του συμβουλίου διέπεται από την ίδια λογική (Βλ. «Μετονομασία δήμων, δημοτικών κοινοτήτων, οικισμών...», σ. 3 κ.ε.), διαφορετική από εκείνη του 1909, όπως είδαμε. Δεν είναι γνωστό αν τα μέλη του συμβουλίου, του 1945, έχουν σχέση, το θεωρούμε απίθανο να συνέβαλαν στην τόσο ακατανόητη «ορθή γραφή και εκφορά». Άλλοι καιροί...

ζ) Ο οικισμός Τόρνος, κάτοικοι 190, στην απογραφή του 1951 είναι μία, η 76η, από τις σε αλφαβητική σειρά παρατιθέμενες 85 κοινότητες της επαρχίας Ευρυτανίας. Βλ. *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951, Πραγματικός πληθυσμός [...]: Έκδοσις περιέχουσα δι' υποσημειώσεων τας μέχρι τέλους Ιουνίου 1955 επελθούσας διοικητικές μεταβολάς και εγκριθείσας μετονομασίας*, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1955, σ. 63⁹. Προστίθενται τα εξής: «Τα αποτελέσματα της απογραφής της 7ης Απριλίου 1951, τα περιεχόμενα εις το παρόν τεύχος, επεκυρώθησαν τμηματικώς διά β.δ. δημοσιευθέντων» σε 12 διαφορετικά ΦΕΚ. Το 96Α/20-4-1953 περιέχει και τον νομό Ευρυτανίας. Σε όλα αυτά τα διατάγματα λαμβάνεται υπόψη «η περί ορθής εκφοράς των ονομάτων των δήμων, κοινοτήτων, πόλεων και χωρίων γνωμοδότησις του παρά τω Υπουργείω Εσωτερικών Συμβουλίου Τοπωνυμιών κατά την συνεδρίασιν αυτού της 18 Μαρτίου 1953».

η) Και στις απογραφές των ετών 1961, 1971, 1981, 1991, 2001, 2011, ο άλλοτε Τύρνος απογράφεται ως Τόρνος.

Να προσθέσουμε στα παραπάνω τα εξής: Οι απογραφείς και η κρατική υπηρεσία κάθε απογραφής στα επί μέρους στάδια και στο τελικό, δεν έχουν την αρμοδιότητα να υιοθετούν τα τυχόν προβαλλόμενα από τους

9 <https://www.eetaa.gr/metaboles/apografes/apografi_1951_1.pdf>. Στην προγενέστερη, του 1953, έκδοση αυτής της απογραφής ο αριθμός των παραπομπών και των διαταγμάτων των σχετικών με ευρυτανικές διοικητικές μεταβολές και μετονομασίες είναι μικρότερος (ΦΕΚ 96Α/20-4-1953, σ. 628-630).

κατοίκους ονόματα. Αυτό ισχύει και για τον Τόρνο. Καταγράφουν το υφιστάμενο όνομα Τύρνος, το οποίο, όπως είδαμε, έχει παρελθόν αιώνων. Όταν λείπουν άλλες, όπως οι αφηγηματικές “συμβαντολογικές” μαρτυρίες για να εξιχνιάσουμε την ιστορία μας, τα τοπωνύμια, που, όπως είναι παρατηρημένο, παραμένουν τα ίδια επί αιώνες, γίνονται μοναδικοί πολύτιμοι -πάντοτε είναι- φορείς ιστορικής γνώσης. Τα τοπωνύμια των οθωμανικών καταστίχων του 16ου αιώνα, ίδια με του 19ου αιώνα, μας επιτρέπουν να αναχθούμε ως αυτόν τον αιώνα. Επιπλέον, η ετυμολογία πολλών από αυτά ως σλαβικών -και ο Τύρνος είναι οικωνύμιο σλαβικής ετυμολογίας αποδιδόμενος στην ελληνική ως Αγκάθι (Γιαννόπουλος, σ. 417· Ζαροδής, σ. 25)- μας δίνουν τη μεγάλη δυνατότητα, καθώς η κάθοδος των Σλάβων πραγματοποιήθηκε στον ελληνικό χώρο, ως το Ταίναρο, τον 7ο αιώνα, να πραγματοποιήσουμε ένα μεγάλο ιστορικό άλμα στο τόσο μακρινό παρελθόν. Αυτή η γνώση, που είναι ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής ιστορίας, δεν μπορεί να σκιάζεται επ’ άπειρον και να προκαλεί τρόπο και άρνηση αποδοχής της πραγματικής ιστορίας εξαιτίας του στίγματος που άφησαν οι ρατσιστικές θεωρίες, οι οποίες έχουν τελείως ξεπεραστεί από νέες, χωρίς ρατσιστικές προκαταλήψεις, και θέτουν δυναμικά σε νέα βάση τη γένεση των εθνών και των εθνικών κρατών. Οι σύγχρονοι μελετητές αντιλαμβάνονται ακόμη ότι, κατά τον χρόνο συγκρότησης των εθνών, εύλογο είναι να υιοθετείται και εκείνο το παρελθόν, το οποίο για τα κατορθώματα και τα επιτεύγματα που κατέλιπε σε μας που λέμε ουρανό τον ουρανό, όπως ο Όμηρος, έχει τη δύναμη να εμψυχώνει, να εκπολιτίζει και να συντελεί στη σφυρηλάτηση της εθνικής μας ταυτότητας. Με μία επιφύλαξη, αυτή η αναγωγή στο παρελθόν να έχει κάποια ισχυρή βάση, όπως πράγματι συμβαίνει στην ελληνική περίπτωση. Αρκεί να ξεπερνιέται η φορμαλιστική ανούσια προσέγγιση, η οποία εν πολλοίς ήταν η επικρατέστερη στο παρελθόν.

Τα παραπάνω αποκτούν περαιτέρω σημασία σε σχέση με τα ακόλουθα: Χρήσιμα για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο άρχισε και εξελίχθηκε μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους μια γιγάντια επιχείρηση ελληνοποίησης των αλλόγλωσσων τοπωνυμίων -κυρίως των οικωνυμίων, δηλαδή των ονομάτων των οικισμών- μπορούν να είναι τα ακόλουθα:

Η αντικατάσταση των αλλόγλωσσων τοπωνυμίων με ελληνικά, κατά προτίμηση αρχαιοελληνικά, άρχισε επίσημα τον τέταρτο μήνα από την άφιξη του βασιλιά Όθωνα και την ανάληψη της εξουσίας από την Αντιβασιλεία, με την έκδοση του β.δ. «Περί της διαιρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του» (ΦΕΚ 12 της 6/18-4-1833, σ. 75-80). Με αυτό το β.δ. δόθηκαν αρχαιοελληνικά ονόματα στους 10 νομούς και τις 42 επαρχίες του κράτους, όπως επίσης και στις πρωτεύουσές τους. Ένας από τους νομούς

ήταν, όπως ονομάστηκε τότε, της Ακαρνανίας και Αιτωλίας, και μία από τις έξι επαρχίες του η επαρχία Καλλιδρόμης, η οποία περιέλαβε έναν πολύ μεγάλο αριθμό χωριών των άλλοτε καζάδων Καρπενησίου και Αγράφων.

Το επόμενο έτος ο νόμος «Περί συστάσεως των Δήμων» (ΦΕΚ 3 της 10/22-1-1834) προέβλεπε την ένωση σε δήμο των χωριών με λιγότερους από 300 κατοίκους. Η σύσταση των δήμων έγινε το 1836 με βασιλικό διάταγμα. Οι δήμοι φέρονται με αρχαιοελληνικά ονόματα, αλλά τα χωριά ακόμη με τα τότε ονόματά τους. Η επαρχία Καλλιδρόμης αρχικά διαιρέθηκε σε 13 δήμους αλλά μετά 15θήμερο αυτοί συμπτύχθηκαν σε επτά (ΦΕΚ 62 της 3-11-1836, σ. 326). Ένας από αυτούς ήταν ο δήμος Αρακυνθίων, στο νοτιότερο σημείο της επαρχίας.

Σχετικά με τα ονόματα των νομών, των επαρχιών, των πρωτευουσών τους και των δήμων, που πήραν τότε αρχαία ελληνικά ονόματα τα εξής:

Καταρχάς, ήταν δύσκολο και μερικές φορές σχεδόν αδύνατο να συμπίσει το όνομα μιας διοικητικής περιφέρειας του κράτους με την έκταση ενός ορισμένου χώρου της αρχαιότητας. Το πρόβλημα γινόταν δυσκολότερο από έλλειψη ή ελλιπή ακόμη γνώση των γραπτών πηγών και ελλιπέστατη ανάπτυξη της χαρτογραφίας. Το καθιστούσε δυσεπίλυτο, επειδή η ανάγκη διοικητικής διαίρεσης και, ταυτόχρονα, σύνδεσης με το αρχαιοελληνικό παρελθόν κρίθηκε ως κατεπείγουσα. Καθώς έπρεπε, όπως λέμε, να ληφθούν αποφάσεις εδώ και τώρα, *hic et nunc*, άμεσα χωρίς καθυστέρηση, επόμενο ήταν να γίνουν μερικά σοβαρά λάθη, να επιλεγούν ακόμη και εντελώς ξένα προς τον τόπο ονόματα.

Για παράδειγμα η επαρχία που περιέκλειε τα περισσότερα εδάφη των άλλοτε καζάδων Καρπενησίου και Αγράφων αρχικά ονομάστηκε Καλλιδρόμη και η πρωτεύουσά της Καλλιδρόμη ή και Οιχαλία. Για να δώσουν αυτό το όνομα, βασίστηκαν στον χάρτη του Jean-Denis Barbié du Bocage της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του με χάρτες *Recueil de cartes géographiques*, του 1788. Μεταγενέστερες ανατυπώσεις κυκλοφόρησαν στη Γαλλία, και στην Ελλάδα. Στη θέση του Βελουχιού ο Barbié du Bocage έγραψε τη λέξη Calidrome. Αλλά η Καλλιδρόμη δεν είναι το Βελούχι, ο Τυμφορηστός των αρχαίων. Το Καλλίδρομον όρος πολύ απέχει από την περιοχή. Και το πιο εύστοχο όνομα Ευρυτανία, που επιλέχτηκε και επικράτησε τα επόμενα χρόνια, είναι ένα ένδυμα που καλύπτει μόνο κατά ένα μέρος την έκταση της επαρχίας...

Στον Barbié du Bocage οφείλεται και η μετονομασία του Καρπενησίου πέρα από Καλλιδρόμη και Οιχαλία. Στον χάρτη του κάτω από το Calidrome είναι γραμμένο ως όνομα πόλης και το Echalie !

Λάθη έγιναν και στα ονόματα που δόθηκαν στους δήμους. Ο δήμος π.χ.

Αρακυνθίων πήρε αυτό το όνομα -και το διατήρησε ως το έτος κατάργησης των δήμων, το 1912- από το αρχαίο όρος Αράκυνθος, που είναι ο Ζυγός, νότια της Τριχωνίδας λίμνης.

Μεγάλο πρόβλημα ήταν, πέρα από τα ονόματα, νομών, δήμων και πρωτευουσών, και τα ονόματα χιλιάδων άλλων οικισμών. Το έργο των μετονομασιών τους καθυστερημένα ανατέθηκε διαδοχικά τον 20ό αιώνα σε δύο επιτροπές που εργάστηκαν συστηματικά, συναντώντας πολλές δυσκολίες. Η πρώτη συστήθηκε το 1909 με πρόεδρο τον Νικόλαο Πολίτη και η άλλη, μετά δεκαετία, με πρόεδρο τον Στίλπωνα Κυριακίδη. Από τον 19ο αιώνα ως τον 21ο πραγματοποιήθηκαν 4.981 μετονομασίες οικισμών, το 70% από το 1910 ως το 1940. Από αυτές 427 αφορούν οικισμούς που μετονομάστηκαν περισσότερες από μια φορές. Βλ. Μαρίνα Διονυσίου, *Μετονομασίες οικισμών της Ελλάδος, 19ος-21ος αιώνας* (Από όπου και οι προτασσόμενες στην αρχή αυτού του μελετήματος τοποθετήσεις του Καμπούρογλου και του Δημαρά).

Στα όσα παραπάνω εκτέθηκαν για ύπαρξη οικισμού Tırnoz τον 16ο αιώνα μπορούν να προστεθούν τα εξής:

Καθυστερημένα, αλλά πέντε φορές, όπως είδαμε, εμφανίζεται από το 1907 ως το 1940 ο Τύρνος ως οικισμός της Ευρυτανίας.

Όπως καταγράφεται ως οικισμός, ο δωδέκατος, του δήμου Αρακυνθίων το 1907, αυτό θα μπορούσε να είχε γίνει από το 1836. Στον κατάλογο των επτά ευρυτανικών δήμων αυτού του έτους (ΦΕΚ 62/3-11-1836, σ. 326) από τους έντεκα οικισμούς του δήμου Αρακυνθίων, οι έξι γράφονται παραποιημένα επί το ελληνικότερον: Πυρσός αντί Προυσός / Puruso k [χωριό], το 1521 στον ναχιγιέ Sovalak, Ανδράκοβα αντί Αντράνοβα / Andranova k. στο Sovalak, Βελατά αντί Βελοτά / Valota στο Sovalak, Διβώσσινον αντί Δοβίτσινον < Ντοβίτσινον / Doviçane k. στο Sovalak, Ευσχώρια αντί Εσωχώρια / Sohoryo στο Sovalak, Κυρίκιστα αντί Κορίκιστα / Korikiste/Kroyçiste k. στο Sovalak. Ένας με το όνομα Γαληνόν παραμένει άγνωστος και δεν εμφανίζεται, ένας άλλος, η Πτελέα αντί Φτελιά, απλώς μεταφέρεται στην καθαρεύουσα κι έτσι έρχεται πιο κοντά στην αρχαιότητα. Ένας, η Καστανιά / Kastanya k., αλλιώς Άγιος Δημήτρης / Ayo Dimitri k. στο Sovalak, διατηρεί το ελληνικό όνομα χωρίς να διορθώνεται σε Καστανέα, όπως το 1940. Οι άλλοι δύο, τα Αλέστια και η Σαρκίνη [ή -ι], δεν διορθώνονται, γιατί μπορούν να περάσουν και ως ελληνικοί. Αν είχε περιληφθεί στους παραπάνω έντεκα οικισμούς κι ένας δωδέκατος, όπως στην απογραφή του 1907, θα είχε κι αυτός γραφεί -είναι, νομίζω, μια βάσιμη υπόθεση- ως Τόρνος με ο παρά με υ. Αλλά αυτή η τόσο κραυγαλέα αυθαίρετη τροποποίηση -αδέξια ελληνοποίηση- των ονομάτων δεν ξανάγινε. Στους επόμενους καταλόγους

με τα ονόματα των οικισμών κάθε δήμου, και στις απογραφές, οι παραπάνω οικισμοί φέρονται με τα παραδοσιακά τους ονόματα.

Να προσθέσουμε, ακόμη, ότι είναι απίθανο στον οικισμό να υπήρχε από παλιά -πόσο άραγε, από την αρχαιότητα;- ένας τώρνος στο εργαστήριο κάποιου τεχνίτη τόσο μάλιστα άξιος λόγου ώστε από αυτόν να ονομαστεί Τώρνος ένα χωριό που είχε από παλιά μύλους.

Μια άλλη επισημάνση έχει κι αυτή τη σημασία της. Οι οικισμοί της Ευρυτανίας, όπως και ο Τώρνος ήταν ολιγάνθρωποι. Εξ αυτού του πολύ σοβαρού λόγου οι πιθανότητες ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας, του μεταποιητικού, δεν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί. Οι μεταποιητικές δραστηριότητες δεν ξεπέρασαν τα όρια της οικοτεχνίας και των παραδοσιακών εργαστηρίων: του αργαλειού, του νερόμυλου και της μικροεπεξεργασίας του μετάλλου προς επιδιόρθωση ή και κατασκευή απλών γεωργικών εργαλείων ή και άλλων φροντίδας των ζώων. Για τον ίδιο λόγο δεν αναπτύχθηκε παλαιότερα ούτε ο τριτογενής τομέας...

Ανακεφαλαιώνοντας, υποστηρίξαμε, αβίαστα νομίζω, ότι ο σλαβικής ετυμολογίας οικισμός Tırnoz < Τίρνος < Τύρνος, κατά μετάφραση Αγκάθι, απαντά στα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα του 16ου αιώνα. Από την τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα, που προβάλλει επιτακτικά το αίτημα της ελληνοποίησης των ξενικών ονομάτων, με μια “μικρή” αλλαγή λόγιας προφανώς έμπνευσης -αντικατάστασης του υ της παραλήγουσας με ο- ο οικισμός ανεπίσημα ονομάστηκε Τώρνος. Οι κάτοικοι αγχάλιασαν το καινούριο όνομα του χωριού τους και το στήριξαν ως πάντα ελληνικό. Χωρίς αντιδράσεις το χρησιμοποίησαν ανεπίσημα και σε έγγραφα. Ο οικισμός στις πριν από το 1907 απογραφές δεν εμφανίζεται, όπως όλοι οι μικροί οικισμοί οι προσαρτημένοι σε άλλους μεγαλύτερους. Στις από το 1907 ως το 1940 τέσσερις απογραφές -ως οικισμός στις δύο πρώτες, ως ξεχωριστή κοινότητα από το 1928- όπως και το 1912, όπως είδαμε, καταχωρίζεται ως Τύρνος, προφανώς γιατί αυτό είναι το όνομά του και αυτό αναγνωρίζει το κράτος. Το όνομα Τώρνος γίνεται επίσημα δεκτό καθυστερημένα, ύστερα από απόφαση του συμβουλίου μετονομασιών, η οποία ενσωματώθηκε στην επανέκδοση της απογραφής του 1940 το 1950, διορθωμένης για να συμπεριλάβει τις ως τότε μετονομασίες που πρότεινε το συμβούλιο μετωνυμιών. Σταθερά έκτοτε, από το 1950 -διά των απογραφών από το 1951- ο οικισμός φέρεται ως Τώρνος.

Προτιμήσαμε τον νεόκοπο όρο ελληνοποίηση. Είναι κι αυτή μια από τις ελληνικές λέξεις με τρεις καταληκτικές συλλαβές σε -ποίηση, οι οποίες έχουν παραχθεί κατ’ επίδραση των ευρωπαϊκών γλωσσών, πρακτική που ενίοτε αποδοκιμάζεται. Στην περίπτωση της αντικατάστασης των ξενόγλωσσων τοπωνυμίων με ελληνικά φαίνεται κατάλληλος, γιατί εν πολλοίς

δηλώνει μια διαδικασία fast track από ανάγκη ή σκοπιμότητα. Κι όταν καθυστερεί να γίνει, δεν αποβάλλει τον χαρακτήρα του κατεπείγοντος. Είναι κι αυτή μια naturalization, μια διαδικασία fast track που νόμος ορίζει, για παίκτες του ποδοσφαίρου και του μπάσκετ. Όταν αφορά πρόσφυγες, προς δήλωση της διαδικασίας ένταξής τους στην τάξη των Ελλήνων πολιτών, αποκαλύπτεται μια άλλη εννοιολογική πτυχή του όρου, πολύ σοβαρή: δείχνει πρόσωπα, τα οποία, και στη μια και στην άλλη περίπτωση, είναι ξενικής καταγωγής.

Πβ. στο Larousse.: *naturalisé, naturalisée nom, Personne à qui la naturalisation a été donnée* / πολιτογραφημένος, -η, όνομα, πρόσωπο στο οποίο δόθηκε η πολιτογράφηση, <<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/naturalis%C3%A9/53887>>

Ενώ ο εξελληνισμός είναι μια διαφορετική διαδικασία που διαρκεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαγιακάκος, Δικαίος Β., *Σχεδιάσμα περί τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι, 1833–1962*, Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 2005.
- Γιαννόπουλος, Γιάννης, *Η Ευρυτανία, στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης και διοικητικής οργάνωσης*, Ίδρυμα Γαζή – Τριανταφυλλόπουλου, Κατερίνη, Εκδόσεις Μάτι, 2021.
- Ζαροδής, Γιώργος, *Τοπωνυμικά Ευρυτανίας: Τα οικωνύμια του δήμου Καρπενησίου*, <>
- Ζουρόπουλος, Φάνης, «Γιατί και πότε άλλαξαν τα ονόματα των χωριών;», <<http://www.elzoni.gr/html/ent/185/ent.58185.asp>>
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2009.
- Μαρίνου, Διονυσία, *Μετονομασίες οικισμών της Ελλάδος, 19ος-21ος αιώνας*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών – Ε.Ι.Ε., < (16-7-2020)
- «Μετονομασία δήμων, δημοτικών κοινοτήτων, οικισμών και θέσεων - Χρήση ιδιαίτερου δηλωτικού σήματος - Ιστορική έδρα», εγκύκλιος : 646/24-9-2021 του Υπουργείου Εσωτερικών.
- Σκολαρίκος, Μαρίνος, *Λεξικό διοικητικών μεταβολών των Δήμων και Κοινοτήτων (1912-2001)*, τ. 1: α-κ, τ. 2: λ-ω, Αθήνα, Εκδόσεις EETAA, 2002, <<https://www.eetaa.gr/ekdoseis/pdf/103.pdf>>
- «ΦΕΚ διοικητικών μεταβολών στην Τ.Α.», <https://www.eetaa.gr/metaboles/fek_year.php>
- Barbié du Bocage, Jean-Denis, *Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatifs au voyage du Jeune Anacharsis, précédé d'une analyse critique des cartes*, Chez de Bure l'Aîné, A Paris MDCCCLXXXVIII [=1788].
- Liddell & Scott, *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας*, τ. 1-6, Αθήνα, Εκδόσεις Πελεκάνος - Το Βήμα, 2007.
- Pouqueville, F.-C.-H.-L., *Voyage de la Grèce*, τ. 4, Paris, MDCCCXXVI (: 1826).
- Rumeli eyaleti (1514-1550)* : Ünal, Ugur x.á., *Osmanlı Yer Adları : I. Rumeli eyaleti (1514-1550)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013.
- Vilâyet-i Rûm-ili defterleri (920-937 / 1514-1530)* : 367 numaralı muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri ile 114, 390 ve 101 numaralı icmâl defterleri (920-937 / 1514-1530), I: Karlı-ili, Agriboz, Mora, Rodos ve Tırhala livâları, Yusuf Sarıay, Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer, Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007.